

**СЛУЖБОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
СЕРЕД ЧИНОВНИЦТВА НІЖИНСЬКОГО
ПОВІТУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті на основі неопублікованих архівних джерел з'ясовуються види та причини службових правопорушень серед чиновництва Ніжинського повіту. Аналізуються види покарань відповідно до законодавства пореформеного періоду.

Ключові слова: чиновник, злочин, бюрократизм, корупція, Ніжинський повіт.

Внутрішньополітичний розвиток сучасної України та зовнішня загроза загострили питання децентралізації влади – передачу повноважень та ресурсів на нижчі рівні місцевого управління. Це є важливою формою розвитку демократії, що дозволить при збереженні державних інститутів розширити місцеве самоврядування, активізувати населення на вирішення проблем територіальних громад, формувати механізми саморегуляції. У цьому плані важливими є питання боротьби з корупцією. Протягом другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалися зміни кількісного, соціального та якісного складу чиновницького апарату. З іншого боку, актуальною залишається проблема безвідповідального ставлення до виконання своїх обов'язків, бюрократичної тяганини в органах державної влади. Безперечно, для вдалого реформування державного апарату у сучасній Україні, децентралізації влади необхідно враховувати історичний досвід пореформених змін у Наддніпрянщині. Це визначає актуальність обраної теми і її науково-практичне значення.

Історіографія теми дозволяє констатувати про недостатню кількість наукових праць, присвячених питанню службових правопорушень серед провінційного чиновництва другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. у Ніжинському повіті. Так у дореволюційних виданнях окреслена проблематика висвітлюється частково, головним чином, у зв'язку з історією становлення та розвитку державних органів влади. Сюди відносимо працю А. Градовського, у якій досліджуються особливості функціонування державних установ, процесів розвитку законодавства у даній сфері, особливості взаємовідносин бюрократичного апарату та окремих чиновників [13]. У праці Гессена визначаються повноваження вищих представників органів влади на місцях протягом різних періодів [12].

Суперечливий доробок радянської історіографії потребує уважного й диференційованого підходу. Так, у монографії П. Зайончковського досліджується велика кількість формулярних списків. Автор проаналізував соціальний склад російської бюрократії, умови матеріального забезпечення, рівня освіти [15]. У книзі М. Єрошкіна визначається структура, функції державних закладів ХІХ – поч. ХХ ст. [14].

На сучасному етапі проблемами формування, станов-

лення та ролі чиновницького апарату другої половини ХІХ ст. займаються такі науковці, як М. Бармак, Р. Воробей [1; 10; 11]. Дослідники звертаються до аналізу теоретичних засад державної служби, правових основ формування та функціонування корпусу цивільних державних службовців. Останнім часом з'являються розвідки щодо характеристики рівня освіти, діяльності муніципальних органів на регіональному рівні. Р. Воробей досліджує процес впливу реформ 60–90-х років на формування чиновницького апарату Чернігівщини, звертається до питання діяльності міських дум, земств, їх соціальний склад та специфічні особливості, які притаманні даному регіону [10; 11].

Питання правопорушень, а особливо корупції у лавах державних службовців другої половини ХІХ – на початку ХХ ст., доволі актуальне серед сучасних науковців. Так, С. Вергун аналізує факти прояву, форми корупції серед жандармських поліцейних управлінь залізниць України [9]. Теоретичним питанням поняття «корупції», її появи у суспільстві та державних органах присвячені роботи В. Молчанова, С. Таранець [16; 17]. В. Шандра аналізує законодавчі акти у сфері адміністративної відповідальності чиновників [19].

У цілому, аналіз історіографії та джерельної бази свідчить, що сьогодення потребує спеціального комплексного дослідження, де б розглядалася актуальна проблема правопорушень серед чиновництва, особливо на місцевому рівні.

Мета наукової роботи полягає у тому, щоб на основі всебічного аналізу комплексу документальних джерел та наукової літератури схарактеризувати види службових правопорушень чиновників Ніжинського повіту.

Відповідно до чинного законодавства Російської імперії цивільно-правова, матеріальна та кримінальна відповідальність державних службовців наставала за протиправні дії або бездіяльність, результатом яких було спричинення матеріальної шкоди державі або громадянину [1, с. 218]. Найпоширенішими серед ніжинського чиновництва другої половини ХІХ – початку ХХ ст. були наступні правопорушення: підробка, порушення правил видачі документів; халатне ставлення до роботи; перевищення службових повноважень; хабарництво; шахрайство; розкрадання державного майна.

Можемо говорити, що підробка документів іноді здійснювалася ненавмисно або ж через незнання законів Російської імперії. Так, у 1910 р. було затримано жителя міста Ніжина, цигана Федора Сулиму. З вилучених документів у нього було посвідчення на «вільне проживання» терміном на 3 місяці, яке було видано 31 грудня 1909 р. Документ виявився фальшивим, адже був виписаний на звичайному папері, а не на спеціальному бланку, не вказувалися його прикмети, що відповідно до ч. І, ст. 979 «Уложення» (ред. 1885 р.) являлося протизаконним діянням. На документі стояло два підписи: члена управи Євсія Ткача, який розписався замість управителя управи, та Симона Приходька, який займався діло-

водством в управі. Підозрювані даного факту не заперечували, стверджуючи, що закон не забороняє видавати подібні документи [5, арк. 8].

Відповідно до ст. 979 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» від 1885 р. за дане діяння передбачалося грошове стягнення не більше 100 рублів. Але законодавець розглядав й інший випадок. Якщо означене діяння носило корисливу ціль, то винний притягувався до позбавлення усіх привілейованих прав та заслання до Сибіру або ж ув'язнення. Інший випадок доводить, що у разі підробки документів з метою вчинення інших протизаконних дій, особа, що його виписує, є співучасником і несе покарання відповідно до ст. 119 даного положення [18, с. 377]. Згідно рішення суду від 1 квітня 1911 р. було винесено вирок, за яким Ткач мав виплатити штраф 10 руб., а Приходько – 3 руб. за вчинене правопорушення [5, арк. 9]. Загалом, ми не можемо однозначно стверджувати, з яких причин були порушені правила складання документів, але обидва варіанти свідчать про професійну некомпетентність службовців.

Інший випадок з підробкою документів мав характер шахрайства. Відповідно до заяви від 16 січня 1879 р. до Ніжинського окружного суду рядовий солдат Федір Науменко звинувачував свою дружину Анну Андрієву та відомого ніжинського адвоката Семена Громико у шахрайстві. Андрієва за допомогою адвоката подала до суду позов, щоб стягнути зі свого чоловіка 250 руб. за те, що він не віддає її речей, відповідно до постанови суду Науменко зобов'язувався виплатити 63 руб. Провівши певні махінації, затягуючи час, С. Громико зробив усе можливе, щоб Науменко не заплатив штраф вчасно. Ситуація прояснилася, коли дружина Ф. Науменка подала позов до суду на свого чоловіка, і все його майно було описано. Але згодом з'ясувалося, що С. Громико обманув не лише Науменка, але і його дружину А. Андрієву на суму 265 руб. Уся земля, що належала Ф. Науменку, переходила у власність дружини Семена Громика. До суду було подано позов за підозрою у шахрайстві [6, арк. 11].

На нашу думку, описаний злочин було здійснено за двома статтями, – шахрайство та обман, фальсифікація та підробка документів. Відповідно до ст. 1692 «Уложення» за підробку будь-яких паперів обвинувачені каралися позбавленням усіх особистих прав та засланням до Сибіру або ж відбуванням покарання у в'язниці відповідно до п'ятого ступеню ст. 31 даного документа. Не дивлячись на всі докази, суд визнав його невинним [6, арк. 12].

Отже, дана справа засвідчує всю недосконалість правосуддя у Російській імперії. Ми не можемо стверджувати, з якої причини було виправдано підозрюваного. Можливо, це був підкуп, зв'язки у суді або ж недостатньою була доказова база. Очевидним є неосвіченість та довіра громадян до представників чиновницького апарату. Недосконалість та несправедливість правосуддя засвідчує і той факт, що обидва злочини вчинилися двома співучасниками, що, навпаки, мало б посилити покарання.

Законодавство намагалося закріпити норми, відповідно до яких у держаних установах мав зберігатися порядок та належне виконання службовцями своїх обов'язків. Стаття 411 «Уложення про покарання» визначала обов'язок чиновників дотримуватися порядку у веденні діловодства, оперативне виконання постанов. У разі, коли справи не розглядалися, не передавалися до інших відомств, чиновник міг бути негайно переданий до суду. За даний проступок законодавство передбачало догану, відрахування від часу служби від 3 місяців до 1 року, позбавлення посади [18, с. 263].

Зауважимо, що часто халатне ставлення до роботи було наслідком великого навантаження на чиновників нижчих ланок. Так, 1913 року до юридичної відповідальності було притягнуто канцелярського службовця Степана Ульяновка за недбайливе виконання своїх обов'язків. Працюючи в суді, він мав наступні повноваження: прийом, запис у необхідні реєстри усіх вхідних у відділення паперів, їх роздача у канцелярії, зворотна відсилка. Якщо до відділу надходили папери і їх з певних причин не можна було внести до реєстру, біля стола реєстратора стояла скриня, куди вони і клагалися. Через деякий час виявилось, що там було 1019 справ, не внесених до реєстру [7, арк. 2 зв. – 4]. Свідками у даній справі виступали його колеги, які пояснювали це тим, що в Ульяновка дуже багато роботи з реєстрації. Від одного тільки старшого нотаріуса суду щодня надходило 100–150 повідомлень. Суд виправдав канцелярського чиновника [7, арк. 3 зв.].

Як бачимо, законодавство не передбачало покарання за недбайливе ставлення до обов'язків через занадто великий обсяг роботи, коли чиновник просто фізично не міг впоратися з навантаженням. Дана справа яскраво ілюструє всю недосконалість організації роботи держустанов.

Актуальною у Російській імперії залишалась проблема хабарництва. У законодавстві не вживалося поняття «хабар». Замість нього використовували слово «подарунок». Покарання за отримання хабарів характеризують статті 372 та 373 «Уложення про покарання». Між ними існує суттєва різниця. Стаття 372 вказує на хабарництво без порушення своїх посадових обов'язків, закон називає даний вид правопорушення «мздоїмством». Стаття 373 вказує на правопорушення, за яким посадова особа, отримавши хабар, буде порушувати свої посадові повноваження, що іменується це «лихоїмством» [18, с. 249–250]. У Російській імперії хабарництво набуло настільки загрозливого явища, що до нього стали відноситися як до повсякденних речей.

Ніжинський повіт не став винятком у цьому відношенні. Так, у 1874 р. поліцейський чиновник Василь Данім, проводячи розшук одного з рекрутів, зайшов до будинку сім'ї Донських та помітив там невідому йому особу. Не дивлячись на документи, які пред'явив О. Казанович, чиновник попросив його вийти на повітря та почав вимагати 5 руб. в обмін на арешт. Казанович запевняв, що має тільки 2 руб., які поліцейський негайно

в нього забрав. Суд відбувся через рік, поліцейського чиновника за вимагання хабаря було виправдано з незрозумілих причин. Згодом В. Данім добровільно подав заяву на звільнення [4, арк. 3 зв. – 4].

Відповідно до статті 373 «Уложення про покарання», якою б сума отриманих коштів чи інших матеріальних благ не була, обвинувачений притягувався до позбавлення всіх особистих майнових і немайнових прав, заслання до Сибіру або ж ув'язнення. Важливо зауважити, що стаття передбачала добровільне визнання своєї вини, за що покарання суттєво зменшувалося та передбачало звільнення зі служби, посади, суворо догану [18, с. 249].

Хабарництво було поширене і в суді. Відповідно до заяви 1897 р. від жителя села Велика Кошелівка Петра Ліхути ніжинський суддя Андрій Дусь взяв із нього 16 руб. та пообіцяв вирішити справу на його користь. Але цього не зробив і не повернув гроші. Свідками даного злочину виступили двоє чоловіків, які підтвердили, що суддя двічі казав Ліхуті купувати горілку та пригощати його з іншими колегами. Стаття 372 вказує, що у разі вимагання особою грошей за виконані ним обов'язки без порушення закону, винний має сплатити грошовий штраф не вище подвійної ціни подарунку або грошовий штраф та відсторонення з посади. Суд над ніжинським суддею А. Дусем відсторонив його від займаної посади [3, арк. 4–4 зв.].

Яскравим прикладом «лихоїмства» слугує випадок, у якому канцелярист А. Шкрєбко, що займався питаннями документообігу, вимагав хабаря у розмірі 20 рублів від Т. Лемперта за приховування неправильно складеної подвірної книги. Під час досудового слідства виникли розбіжності у свідченнях. З одного боку, А. Шкрєбко стверджував, що Т. Лемперт насильно поклав 20 руб. на стіл. Він же, у свою чергу, хотів показати їх судовому приставу, але не встиг і згодом про них забув. Натомість Т. Лемперт наголошував, що посадова особа вимагала хабаря. Рішенням суду канцеляриста було виправдано [8, арк. 4].

Таким чином, хабарництво було одним із найпоширеніших правопорушень серед цивільного, поліцейського, судового чиновництва. Виправдання судом або ж винесення м'якшої міри покарання пояснюється недосконалим законодавством, іноді неможливістю довести провину підозрюваного або ж, знову таки, зв'язками чи даванням хабаря посадовим особам.

Отже, опрацьовані матеріали дозволяють говорити, що найпоширенішими злочинами серед ніжинського чиновництва були халатне відношення до роботи, шахрайство, використання казенних коштів не за призначенням, хабарництво, підробка документів. Суворіше покарання, відповідно до законодавства, передбачалося за перевищення владних повноважень і каралося, за певних обставин, навіть засланням на каторжні роботи. Причинами злочинів залишалися низька заробітна плата, великий об'єм роботи, відсутність контролю з боку законодавства, незнання закону, що породжувало помилки у веденні офіційних документів.

ПОСИЛАННЯ

1. Бармак М.В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII–XIX ст.) – Тернопіль: Видавництво Астон, 2016. – 392 с.
2. Відділ державного архіву Чернігівської області в місті Ніжин (далі – ВДАЧОН), ф. 358, оп. 1, спр. 811, 37 арк.
3. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 179, 61 арк.
4. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 50, 88 арк.
5. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 526, 41 арк.
6. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 78, 29 арк.
7. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 786, 210 арк.
8. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 787.
9. Вергун С.І. Корупція у діяльності транспортної жандармерії залізниці України (друга половина XIX – початок XX ст.) / С.І. Вергун // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2017. – Вип. 26. – с. 26.
10. Воробей Р.В. Система місцевих органів влади та управління в другій половині XIX ст. (на прикладі Чернігівської губернії) – Чернігів: КП видав. «Чернігівські береги» – 2004. – 104 с.
11. Воробей Р. Формування та становлення системи місцевих органів державної влади та правління в Україні у др. пол. XIX – на поч. XX ст. – Чернігів: КП «Вид-во «Чернігівські береги», 2009. – 354 с.
12. Гессен В.М. Вопросы местного управления / В.М. Гессен. – СПб.: Тип. и лит. А.Е. Ландау, 1904. – 235 с.
13. Градовский А.Д. Начала русского государственного права: Ч. 2, Органы управления. – СПб., 1907 г. – 580 с.
14. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России: Учебник для студентов высших учебных заведений по специальности «Историко-архивоведение». – 3-е изд., по перераб. и доп. – М.: Высш. Шк., 1983. – 352 с.
15. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.: Мысль. – 1978. – 388 с.
16. Молчанов В. Корупція як соціальний чинник добробуту імперської адміністрації у підросійській Україні в XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 247–267.
17. Таранець С.В. Старообрядці й «культура» хабарництва в Росії / Таранець С.В. // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 50–64.
18. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. – СПб.: Издание Н.С. Таганцева, 1892. – 796 с.
19. Шандра В.С. Адміністративна та судова відповідальність чиновника в законодавчих актах Російської імперії (до постановки наукової проблеми) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2013. – Вип. 22. – С. 5–13.

Солодка К.Ю. Служебные правонарушения среди чиновничества Нежинского уезда во второй половине XIX – в начале XX в.

В статье на основе неопубликованных архивных источников выясняются виды и причины служебных правонарушений среди чиновничества Нежинского уезда. Анализируются виды наказаний в соответствии с законодательством пореформенного периода.

Ключевые слова: чиновник, преступление, бюрократизм, коррупция, Нежинский уезд.

Solodka K.Yu. Office violations among the officials of Nizhyn district in the second half of the XIX - early XX century

In the article, on the basis of unpublished archival sources, the types and causes of official offenses among officials of the Nizhyn district are clarified. Types of punishments are analyzed in accordance with the legislation of the post-reform period.

Key words: official, crime, bureaucracy, corruption, Nizhyn district.

28.02.2018 р.

